

Galos, Adam

"Politik im Krieg 1914-1918 : Studien zur Politik der deutschen herrschenden Klassen im ersten Weltkrieg",
sammelband unter Leitung von Fritz Klein, Berlin 1964 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 57/3, 487-489

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Politik im Krieg 1914—1918. Studien zur Politik der deutschen herrschenden Klassen im ersten Weltkrieg, Deutsche Historiker-Gesellschaft. Sammelband unter Leitung von Fritz Klein, Berlin 1964, s. VIII, 252.

Pierwsza wojna światowa w ciągu ostatnich kilkunastu lat stała się tematem znacznej liczby opracowań. W odróżnieniu przy tym od okresu międzywojennego, gdy uwaga piszących zwrócona była przede wszystkim na militarną stronę wojny oraz na zagadnienie odpowiedzialności za jej wybuch, nowsze prace zajmują się najbardziej politycznymi kulisami pierwszego ze światowych starć. Wśród nich poważne miejsce zajmują opracowania poświęcone polityce niemieckiej. Podobne założenie stało się także podstawą omawianego tomu studiów. Wydawca na czele postawił „zagadnienie motywów i istoty polityki niemieckiego imperializmu” (s. VIII). Książka pojawiła się w półwiecze od wybuchu wojny, a w jej skład weszły artykuły napisane w trakcie przygotowywania obszernej historii Niemiec lat 1914—1918, mającej się jeszcze ukazać.

W pierwszym z 11 artykułów F. Klein („Die Rivalität zwischen Deutschland und Oesterreich-Ungarn in der Türkei am Vorabend des ersten Weltkrieges”) zajął się próbą austriacką usadowienia się w południowej Anatolii w latach 1913—1914. Zagadnienie nie jest nowe, pisał o nim w swoich wspomnieniach już szef sztabu armii austro-węgierskiej, Conrad („Aus meiner Dienstzeit” t. III, Wien 1922, s. 569—570), o następnie kilku autorów, ostatnio najdokładniej W. N. Gottlieb („Studies in Secret Diplomacy”, London 1957, zwłaszcza s. 156 i 260), Klein dorzuca jednak nowe szczegóły, wydobyte z akt wiedeńskich i podkreśla bardzo silnie opór dyplomacji niemieckiej wobec prób austriackich, znacznie ostrzej niż Gottlieb, który pisał, że takie różnice zdarzały się „w najlepszych rodzinach międzynarodowych”.

Johanna Schellenberg w artykule „Die Herausbildung der Militärdiktatur in den ersten Jahren des Krieges” starała się wykazać, że okres rządów Ludendorffa (czyli tzw. trzecie dowództwo) przygotowany został wcześniej, w gruncie rzeczy od początku wojny. Podaje też szereg przykładów bezpośrednich wpływów władz wojskowych już w trakcie przygotowywania represji przed wojną, a zwłaszcza od momentu ogłoszenia stanu oblężenia. Wiele tu jest faktów ciekawych i nowych, ale nasuwają się także pewne refleksje. Wzrost wpływów władz wojskowych nie ulega wątpliwości i dostrzegany był już przez współczesnych; polski publicysta, K. Rose pisał, że Niemcy podzielone zostały na dwadzieścia kilka okręgów wojskowych z dowodzącymi generałami na czele, od których woli praktycznie zależało wszystko („Wspomnienia berlińskie”, Warszawa 1923, s. 51). Ale nie była to jeszcze scentralizowana dyktatura i ówczesny stan rzeczy różnił się jakościowo pod wieloma względami od okresu 1916—1918. Ponadto trzeba by zbinałować to z tendencjami liberalizującymi, z całą tzw. *Neuorientierung*, które autorka świadomie pomija.

Niezależny Wydział dla Niemieckiego Pokoju, którym zajął się bliżej K. H. Schädlich („Der «Unabhängige Ausschuss für einen Deutschen Frieden» als ein Zentrum der Annexionspropaganda des deutschen Imperialismus im ersten Weltkrieg”), był organizacją kół skrajnie aneksjonistycznych. Autor starał się dać niemal jej historię, niepełną zresztą, podając wiele ciekawych szczegółów na podstawie papierów D. Schäfera, znanego historyka nacjonalistycznego i jednego z organizatorów Wydziału. O organizacji pisano już nieraz (np. H. W. Gatzke, „Germany's Drive to the West”, Baltimore 1950), a ostatnie wzmianki o niej znajdują się w wydawnictwie „L'Allemagne et les problèmes de la paix” (t. I, Paris 1962).

W. Gutsche zwrócił uwagę na niemiecką politykę gospodarczą w Belgii („Zu einigen Fragen des Staatsmonopolistischen Verflechtung in den ersten Kriegs-

jahren am Beispiel der Ausplünderung der belgischen Industrie und der Zwangsdeportation von Belgien") stwierdzając, że na tle różnych kierunków tej polityki w 1916 r. zwyciężył kierunek skrajny i brutalny.

B. Kaulisch w artykule „Die Auseinandersetzung über die uneingeschränkten U-Boot-Krieg innerhalb der herrschenden Klassen im zweiten Halbjahr 1916 und seine Eröffnung im Februar 1917” w oparciu częściowo o materiały drukowane, a częściowo o archiwalne, dał szkic z dziejów niemieckich koncepcji wojennych. Choć pisano o tym już wiele, choćby w znanej pracy F. Fischer („Griff nach der Weltmacht”, Düsseldorf 1962), w nieco nużących zestawieniach różnych głosów są rzeczy nowe [w ogóle, aby przekonać się, jak bardzo posunęła się nasza znajomość zagadnienia, wystarczy porównać artykuł ze starą pracą E. Direnberga, „Die Beziehungen zwischen Oberster Heeresleitung und Reichsleitung von 1914—1918” (Berlin 1936), w której jeden z rozdziałów poświęcony jest właśnie polemice w sprawie wojny łodziami podwodnymi].

R. Katz dla napisania artykułu „Die deutsche Verschwörung in Mexiko” sięgnął do wielu archiwów w NRD, NRF, USA, Austrii i Meksyku, a omówił stonkowo mniej znany fragment polityki niemieckiej za oceanem, mieszczący się między pierwszymi próbami, a słynną depeszą Zimmermanna.

Dwa następne artykuły łączą się ściśle ze sprawami polskimi. H. Lemke, znany w Polsce i znający literaturę polską, na podstawie materiałów niemieckich i polskich przedstawił działalność Cleinowa w Łodzi i Warszawie („Georg Cleinow und die deutsche Polenpolitik 1914—1916”). O stanowisku Cleinowa wobec spraw polskich pisano już parę razy (choćby J. Krasuski, „Grenzboten o sprawie polskiej”, „Przegląd Zachodni” 1958), ale o jego działalności jako głównego cenzora w okupowanym Królestwie wiedzieliśmy dotąd niewiele. Warto by kiedyś nakreślić całą sylwetkę tego publicysty, którego poglądy w sprawach polskich, często zresztą mętne, przechodziły wiele przemian od książki „Die Zukunft Polens” (1908—1913) do artykułu „Wege eines deutsch-polnischen Ausgleichs” („Europäische Gespräche”, 1930).

O polskich robotnikach sezonowych w Niemczech pisano najczęściej w związku z okresem przed 1914 r., dla lat wojny najwięcej faktów zamieścił w swojej książce B. Drewniak, operujący jednak tylko materiałem z Pomorza Szczecińskiego („Robotnicy sezonowi na Pomorzu Zachodnim”, Poznań 1959). E. Elsner napisał pracę doktorską, poświęconą właśnie latom 1914—1918, a dotyczącą całości wschodnich i środkowych Niemiec, to jest terenów, gdzie robotnicy ci odgrywali największą rolę. Na tej prawdopodobnie podstawie (praca pozostała w maszynopisie) oparty jest artykuł „Zur Lage und zum Kampf der polnischen Arbeiter in der deutschen Landwirtschaft während des ersten Weltkrieges”. Zgodnie z tytułem nie ma w nim obrazu całego zagadnienia, zwłaszcza tylko cząstkowo mowa jest o położeniu, a za to nacisk położony jest na postawę robotników polskich, rosnącą tendencją do ucieczek i oporu, oraz na politykę mającą na celu utrzymanie tak potrzebnych rąk do pracy. Materiał w większości czerpany jest z terenu Pomorza Zachodniego.

Artykuł H. Webera, „Zum Problem der Wahlreform in Preussen während der Jahre 1917—1918”, jest także przerobionym urywkiem pracy doktorskiej. Ograniczenie chronologiczne do ostatniego okresu wojny, od ogłoszenia tzw. Osterbotschaft, może być uzasadnione istnieniem starej pracy L. Bergsträssera („Die Preussische Wahlrechtsfrage im Kriege und die Entstehung der Osterbotschaft”, Tübingen 1929). Mimo cytowania sporej liczby aktów nie wydaje się, aby artykuł przynosił wiele nowego materiału. Dodajmy, że ostatnio ten sam temat opracowany został także w NRF w pracy doktorskiej R. Patemanna, nieznaney chyba jeszcze Weberowi („Der Kampf um die preussische Wahlreform im Ersten Weltkrieg”, Düsseldorf 1962).

Artykuł J. Petzolda „Ethischer Imperialismus” zawiera charakterystykę genezy i treści memoriału późniejszego kanclerza Maksa Badeńskiego z 20 marca 1918 jako wypowiedzi liberalizującej grupy klas rządzących. Sam memoriał zamieszczony został przez Maksa w pamiętnikach („Erinnerungen und Dokumente”, Berlin—Leipzig 1927), ale Petzold dotarł do oryginału, który, jak się okazuje, różni się poważnie od tego, co Maks Badeński chciał udostępnić w kilka lat po wojnie. Na tej podstawie autor artykułu przeprowadza ostrą krytykę koncepcji grupy skupionej wokół Maksa stwierdzając, że nie stanowiła ona alternatywy w stosunku do projektów aneksjonistycznych.

W ostatnim artykule G. Paulus pisze o „Bankrott der Militärdiktatur 1918”. Poza paroma raportami z września 1918 r. o nastrojach w kraju autor operuje materiałami drukowanymi i przeważnie znanymi, poddając surowej ocenie stanowisko kół rządzących Niemcami w ostatniej fazie wojny.

Jak zawsze w podobnych zbiorach pomiędzy poszczególnymi studiami zachodzą spore różnice. Jednak podkreślić należy, że w sumie przynoszą one sporo nowego materiału. Większość z nich dotyczy zagadnień polityki wewnętrznej w Niemczech (poza artykułami Kleina, Katza i częściowo Gutschego i Lemkego), przy czym za główny motyw uznać można zagadnienie systemu rządzenia (choć znaczna część artykułów wiąże się z tym tylko pośrednio). Jakby klamrami są prace Schellenberg o wytworzeniu i Paulusa o upadku dyktatury wojskowej. Zgodnie z podtytułem pominięte zostały niemal całkowicie przejawy opozycji wobec rządów. Nawiasowo można by dodać pytanie, w jakim stosunku pozostawały do siebie w czasie wojny terminy: klasy posiadające i rządzące? W historiografii zachodniemieckiej pojawiło się twierdzenie (poparte m.in. dziennikami admirała G. A. Müllera, „Regierte der Kaiser?”, Berlin-Frankfurt 1959), że nawet cesarz był tylko *Galeonsfigur* na państwowej nawie. Ale to jest już inne zagadnienie.

Adam Galos